

משמאל ל-small? על שקיעתן של מפלגות השמאל הציוני, 1992-2009 אופיר עבו, פני יובל, גיא בן-פורת

מבוא

מפלגות השמאל הציוני – מפלגת העבודה ומרצ – הגיעו בבחירות 2009 לשפל הגדול בתולדותיהן כאשר זכו יחדיו ב-16 מנדטים בלבד. תוצאה זו ביטאה את שיאו של תהליך ארוך של שקיעה מתמדת, שהחל בבחירות 1992 שבהן זכו ב-56 מנדטים בסך הכול – 44 למפלגת העבודה ו-12 למרצ (לוח 1). קריסת מפלגות השמאל הציוני מ-56 מנדטים (כמעט מחצית מהמושבים בכנסת) ל-16 מנדטים במהלך פחות משני עשורים מעלה את השאלות המעניינות האלה: מה קרה לסדר היום של מפלגות אלו? מיהם המצביעים שנטשו אותן ובמי הם בחרו לתמוך במקום? באמצעות בחינת השינויים הפוליטיים, מצעי המפלגות ונתוני הבחירות¹ אנו מציעים במאמר זה תיאור של שקיעת מפלגות השמאל הציוני והסבר לכך. אנו מראים שהנסיגה ההדרגתית והמתמשכת בתמיכה במפלגת העבודה ובמרצ בקרב

1 במחקר זה השתמשנו בתוצאות אמת של הבחירות לכנסת מן הכנסת השלוש עשרה (1992) ועד הכנסת השמונה עשרה (2009). השימוש בתוצאות האמת מקנה אמינות ותוקף לניתוח הנתונים ולפיכך מאפשר רמת דיוק גבוהה. בניגוד לסקרים, השימוש בתוצאות האמת איננו תלוי ברצונו הטוב של הנחקר לדווח אמת על אודות הצבעתו. כמו כן, השימוש בתוצאות האמת במחקר זה נעשה ברמה המצרפית בעבור כל יישוב לפי אשכולות חברתיים-כלכליים. חשוב לציין כי נתונים מצרפיים אינם מספקים מידע נוסף על אודות הבוחר זולת הצבעתו. עם זאת נציין כי השימוש בנתונים מצרפיים מחייב התייחסות לאשכול כולו כמקשה אחת, אף שברור שכל אשכול מתפלג לתתי-קבוצות של בוחרים שהתנהגותם שונה מזו של תתי-קבוצות אחרות. לפיכך, ניתוח אקולוגי מתאפיין מחד גיסא ברמת דיוק גבוהה על אודות התפלגות הצבעת האמת של הבוחרים וסובל מאידך גיסא מרמת ההכללה. לפירוט נרחב יותר של היתרונות ושל החסרונות הטמונים בניתוח אקולוגי ראו Shalev with Kis, 2002.

כל האשכולות החברתיים-כלכליים בשנים 1992-2009 התרחשה מכמה סיבות. מפלגת העבודה ומרצ אימצו בבחירות 1992 מצע מוצלח מבחינה אלקטורלית שאפשר לסכמו כ"ביטחון, שלום ושגשוג". אולם, הצלחה אלקטורלית זו הייתה קצרת מועד, ומפלגות השמאל הציוני לא הצליחו לשמר את כוחן כאשר השתנו הנסיבות. החל בבחירות 1996 ואילך, ובייחוד מאז שנת 2000, איבדו מפלגות השמאל הציוני את קהל מצביעיהן בשל האכזבה ההולכת וגדלה מתהליך השלום, בשל חששות ביטחוניים שנוצלו על ידי מפלגות ימין ובשל ההתקה של "שגשוג" מ"שלום". על רקע השינויים הללו צמחו מפלגות חדשות ואף התחזקו.

לוח 1 מספר המנדטים שקיבלו מפלגות השמאל הציוני בבחירות 1992-2009

2009	2006	2003	1999	1996	1992	
13	² (18) 19	² (18) 19	⁴ (23) 26	34	44	העבודה
³	5	6	10	9	12	מרצ
16	24	25	36	43	56	סך הכול

הערות:

המספרים בסוגריים מייצגים את נציגי מפלגת העבודה בלבד.
¹ נקראה "ישראל אחת"; ² נקראה "עבודה-מימד"; ³ נקראה "התנועה החדשה - מרצ".

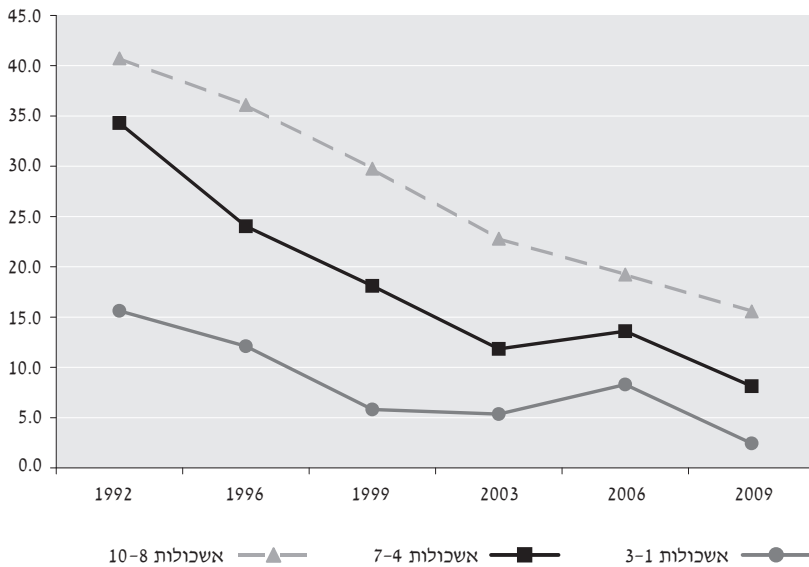
מקור: www.knesset.gov.il/description/heb/heb_mimshal_res.htm

באופן ממוקד יותר אפשר לזהות שלוש התפתחויות עיקריות: ראשית, שתי מפלגות השמאל הציוני "נענשו" על ידי מצביעים שהתייאשו מתהליך השלום. כפי שנראה במהלך המאמר, הפנייה לימין של רוב הציבור הישראלי, אשר התעצמה עם פרוץ האינתיפאדה הפלסטינית באוקטובר 2000, השתקפה בשפל החדש שאליו הגיעו מפלגת העבודה ומרצ בבחירות 2003. שנית, ניסיונה של מפלגת העבודה בשנת 2006 להגדיר את עצמה מחדש כ"מפלגה סוציאל-דמוקרטית" זכה אמנם בתמיכה מוגבלת מצד בוחרים מן המעמדות הבינוני והבינוני-נמוך, אך גם הביא לנטישת מצביעים מן המעמדות הבינוני-גבוה והגבוה. לבסוף, ניסיונה הנוסף של מפלגת העבודה לכבוש את המרכז הפוליטי בבחירות 2009 הביא לשפל אלקטורלי ולכישלון ברור בהחזרת המצביעים שמצאו להם בית פוליטי חדש וחם במפלגת קדימה. אם כן, מחנה התומכים המסורתי של מפלגות השמאל הציוני, שנמנו עמו אשכנזים, משכילים, חילונים מן המעמד הבינוני-גבוה

משמאל ל-small?

(Shamir and Arian, 1999), משך את תמיכתו ממצע ה"ביטחון, שלום ושגשוג" שהציעו מפלגת העבודה ומרצ ובמקום זאת הסתפק בהפרטה וב"יציבות" המצב הביטחוני. מצביעים מהמעמד הבינוני-גבוה, שנאשו מהסיכויים ליישוב הסכסוך עם הפלסטינים, עברו לתמוך במפלגות מרכז שהציעו ניהול סכסוך יעיל, רפורמות שוק שהיטיבו עם המעמדות המבוססים ומחויבות, רופפת אמנם, לסדר יום חילוני.

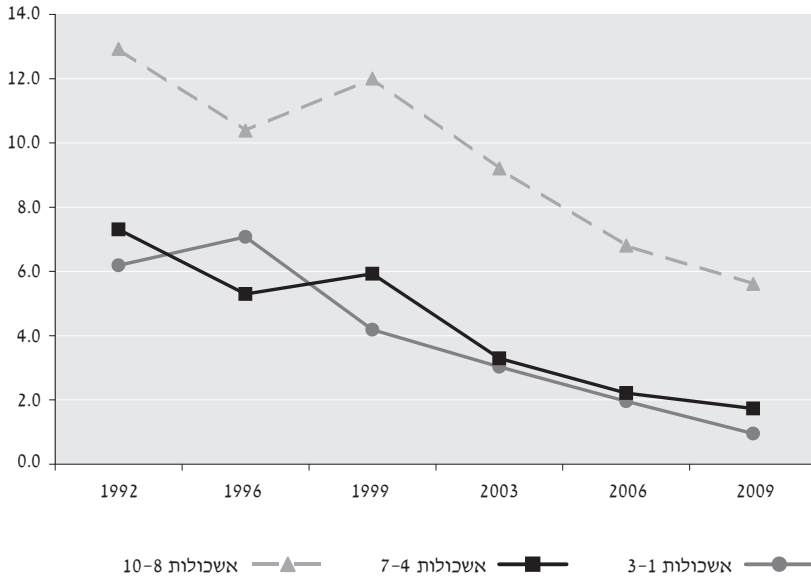
תרשים 1 הצבעה למפלגת העבודה על פי פילוח לאשכולות חברתיים-כלכליים, 1992-2009²

מקור: נתוני הצבעה: אתר משרד הפנים; www.knesset.gov.il/elections/18/heb/home.aspx; CBS, 2001

2 תרשימים 1 ו-2 מתבססים על נתוני המקור של ההצבעה לכל מפלגה. צברנו את מספר המצביעים לכל אחת מהמפלגות באשכולות 1-3, 4-7 ו-8-10 וכן את מספר המצביעים הכללי במקבצים. על בסיס זה חישבנו את שיעור המצביעים לכל מפלגה בתוך המקבץ כולו. הדבר נדרש מפני ששיעור המצביעים לכל מפלגה בלוחות שלנו הוא מתוך האשכול (כל אשכול הוא 100%, ולכן אי-אפשר לצבור הצבעה בעבור מפלגה בין האשכולות).

תרשים 2 הצבעה למרצ על פי פילוח לאשכולות חברתיים-כלכליים, 1992-2009

מקור: נתוני הצבעה: אתר משרד הפנים; www.knesset.gov.il/elections/18/heb/home.aspx; אשכולות חברתיים-כלכליים: CBS, 2001.

נוסחת ה"שלום ושגשוג" והצבעה בישראל

בספרם "מיהו ישראלי: הדינמיקה של אזרחות מורכבת" (2005) מספקים יואב פלד וגרשון שפיר הסבר משכנע לסיבות ולאופנים שבהם הגיעה נוסחת "שלום ושגשוג" לדומיננטיות במדיניות ובשיח הציבורי בישראל. מאז שנות השמונים המוקדמות הגיעו למסקנה קבוצות מבוססות בחברה הישראלית שליברליזציה של הכלכלה הישראלית ויישובו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני הם אלה אשר יובילו את מדינת ישראל לצמיחה כלכלית ולהשתלבות בעולם הגלובלי. ההנחה של פלד ושפיר הייתה שמאחר שהמעמדות העליונים נהנים ממיקום הגמוני הם מסוגלים להציג את האינטרס שלהם - שלום ושגשוג - כאינטרס של כלל החברה הישראלית. אך התמיכה בתהליך השלום לא הצליחה להמריא מאז אמצע

שנות התשעים. היא ידעה אפילו ירידה תלולה עוד יותר מאז שנת 2000 עם התחדשות האלימות בין ישראלים לפלסטינים ועם הפנייה ימינה ברעת הקהל הישראלית (Shamir and Sagiv-Schifter, 2006). עובדה זו מעידה על הפער בין תפיסתם העצמית של המעמדות העליונים והכוח הפוליטי המיוחס להם לבין מידת יכולותיהם הלכה למעשה ומוכיחה מעל הכול שנוסחת "שלום ושגשוג" לא חללה בקרב מעמדות אלה כפי שאפשר היה לצפות.

פער זה הביא לא רק להתנגדות מתמשכת ולניכור שחשו חלקים נרחבים מן החברה הישראלית כלפי תהליך השלום (Ben-Porat, 2005a), אלא גם לתמיכה רופפת ולמחויבות מוגבלת מצד מחנה התומכים העיקרי של נוסחת ה"שלום ושגשוג". המהלומות שחטף תהליך השלום משני הצדדים עוררו מגמה של תמיכה במפלגות מרכז ימניות ששילבו גישה נצית לתהליך השלום במחויבות לרפורמות כלכליות נאו-ליברליות. תפנית זו הוכיחה ששיח ליברלי אינו בהכרח מחליף את השיח האתנו-לאומי אלא דווקא עשוי לחפוף אותו (שלו ולוי, 2004). השילוב בין ליברליזם (בעיקר כלכלי) לבין אתנו-לאומיות (המונעת משיקולים ביטחוניים) התפתח מאז סוף שנות התשעים לאסטרטגיה חשובה שזכתה לתמיכה גם מצד תומכי נוסחת "שלום ושגשוג" בעבר. הליכוד בהנהגת שרון, שינוי בהנהגת לפיד וקדימה בהנהגתם של אולמרט ולבני נהגו מתמיכה נרחבת של המעמדות המבוססים יחסית בחברה הישראלית, שבעבר סיפקו את הבסיס להצלחתה האלקטורלית של נוסחת "שלום ושגשוג". מפלגות מרכז אלו המירו את החתירה ליישוב הסכסוך במאמץ לניהול הסכסוך והבטיחו ליישם תכניות כלכליות וחברתיות המועדפות על המעמדות הבינוניים והגבוהים. לפיכך, כל עוד תהליכי ההפרטה והדה-רגולציה היו בתנופה וכל עוד נשמר הסכסוך הישראלי-פלסטיני על "אש נמוכה", לא ראו המעמדות המבוססים הצדקה לחזור ולתמוך במפלגות העבודה ומרצ שאותן נטשו במהלך שני העשורים האחרונים.

ביטחון, שלום ושגשוג: בחירות 1992

את סדר היום של "שלום ושגשוג" אפשר להבין כחלק מרוח הגלובליזציה מבשרת הטובות של תחילת שנות התשעים, תהליך אשר הגיע לשיאו במהלך תקופת אוסלו. היסודות האידאולוגיים לסדר היום הזה הונחו בספרו של שמעון פרס "המזרח התיכון החדש: מסגרת ותהליכים לעידן השלום" (פרס, 1996) אשר הציע

קדמה כלכלית וטכנולוגית כמפתח לשלום ולשגשוג אזורי. חזון זה קסם לאליטות הליברליות של ישראל שרצונן ב"נורמליזציה" של ישראל התבטא בסדר יום כלכלי-חברתי-פוליטי המורכב משלושה נדבכים עיקריים: ליברליזציה כלכלית ופוליטית, סיום הסכסוך הישראלי-פלסטיני ואינטגרציה גלובלית. בעוד שהכלכלה הישראלית עלתה על מסלול ליברליזציה מהיר מאמצע שנות השמונים (בעזרתו של פרס בכהונתו הראשונה כראש ממשלה), המשכו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני נתפס יותר ויותר כטרזו בגלגלי ההתקדמות הכלכלית והשתלבותה של ישראל בגלובליזציה (Peled and Shafir, 1996). הלכה למעשה, מפלגת העבודה בהנהגת יצחק רבין - "מר ביטחון" - לא אימצה לחלוטין את חזונו של פרס במערכת הבחירות של 1992 אך הדגישה את הצורך ב"ביטחון ושלום", וכך נולדה נוסחת ה"ביטחון, שלום ושגשוג". יומיים לפני בחירות 1992, כאשר הסקרים הראו שמפלגת העבודה בראשות רבין עומדת לנצח, מצב הרוח העסקי המשתפר התבטא גם בעליית מדדים בבורסה (Ben-Porat, 2005b: 49).

תוצאות בחירות 1992 (לוח 2) מראות היטב עד כמה מצב הרוח העסקי התבטא בהצבעת המעמד הבינוני-גבוה בעבור מפלגות השמאל הציוני. למשל, מפלגת העבודה קיבלה 47.2% תמיכה באשכול 10 (האשכול הגבוה ביותר), בעוד שמרצ זכתה כמעט ב-22% תמיכה בקרב אשכול זה. אשכול 7, שהוא הגבוה ביותר מבין האשכולות הבינוניים-נמוכים (4-7), העניק למפלגת העבודה 42.2% תמיכה ולמרצ קרוב ל-9% תמיכה. אשכול 2, האשכול השני מבין האשכולות הנמוכים (1-3), המייצגים בעיקר יישובים ערביים עניים,³ העניק למפלגת העבודה ולמרצ את התמיכה הנמוכה ביותר מכל האשכולות האחרים: 14.6% ו-4.2% בהתאמה. ניתוח תוצאות אלו מוכיח שההצבעה של המעמד הבינוני-גבוה, הנלהב מסיכוייה של ממשלת העבודה - מרצ לקדם שלום ושגשוג כלכלי, הייתה זו שעמדה בבסיס הצלחתן של מפלגות השמאל הציוני. מצביעים מן המעמדות הבינוניים והבינוניים-נמוכים תמכו גם כן במפלגת העבודה (לוח 3). מצביעים אלה היו כנראה מהגרים מברית המועצות לשעבר ומזרחים ממעמד הפועלים

3 כל היישובים הערביים ממוקמים באשכולות 1-6 ורובם נמצא באשכולות 1-3, העניים ביותר בישראל. עוד על סוגיה זו ראו:

www.adalah.org/intladvocacy/CESCR-socioeconomic.pdf

משמאל ל-small?

המתגוררים בעיירות הפיתוח ובשכונות המצוקה של הערים הגדולות. הללו קיוו שרביץ, שהבטיח לשקם את "הביטחון האישי", ישים קץ לטרור הסכינאות של הפלסטינים שפגע באזרחים בערי ישראל בשנים 1990-1992 וברב בבר גם ישנה סדרי עדיפויות ממלכתיים על ידי הקצאה מחדש של משאבים מן ההתנחלויות אל עיירות הפיתוח ואל שכונות המצוקה (Arian and Shamir, 1995: 33). (40-44; Fein, 1995: 170-171).

לוח 2 שיעורי הצבעה לפי פילוח לאשכולות חברתיים-כלכליים, בחירות 1992 (באחוזים)⁴

הליכוד (32)	ש"ס (6)	מרצ (12)	העבודה (44)	אשכול
7.1	1.6	8.6	21.2	1
10.2	10.0	4.2	14.6	2
11.8	6.0	10.7	17.2	3
36.3	8.3	6.9	25.0	4
39.8	4.9	5.7	34.3	5
39.2	4.5	6.3	36.8	6
32.5	2.9	8.9	42.2	7
31.8	3.1	12.6	40.4	8
27.5	1.9	17.4	45.2	9
24.4	0.5	21.9	47.2	10

בסוגריים מצוין מספר המנדטים שבהם זכתה המפלגה בבחירות אלה.

מקור: נתוני הצבעה: אתר משרד הפנים; www.knesset.gov.il/elections/18/heb/home.aspx; אשכולות חברתיים-כלכליים: CBS, 2001.

4 בלוח 2 קיבצנו את תוצאות האמת של מערכת הבחירות לכנסת השלוש עשרה (1992). נעזרנו בנתונים המוצגים באתר הכנסת על פי קלפיות בכל יישוב. בעבור כל יישוב קובצו כלל התוצאות בכל הקלפיות בעבור כל מפלגה. סידרנו את היישובים לפי רשימת האשכולות המיוחסים להם על פי החלוקה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ובעבור כל אשכול צברנו את כלל המצביעים לכל מפלגה בכל היישובים שבאשכול. את נתון זה חילקנו בסך כל קולות המצביעים בבחירות. כך התקבל שיעור המצביעים בעבור כל אחת מן המפלגות בכל אשכול. חזרנו על הליך זה לגבי כל הלוחות של נתוני הצבעה המובאים במאמר.

לוח 3 פרופיל סוציו-דמוגרפי של מי שעברו לתמוך במפלגת העבודה
בבחירות 1992 (באחוזים)⁵

58.6	לא אשכנזי
53.1	גבר
70.9	מעמד בינוני ומטה
70.9	הוצאה משפחתית ממוצעת ומטה
88.1	עובד שכיר או לא מועסק
61.4	12 שנות לימוד ומטה
49.2	גיל 30 ומטה
35	מתגורר ביישובים המשתייכים לאשכולות 8-10
(128)	N

מקור: www.ines.tau.ac.il/1992.html

מאבדים את השלטון: בחירות 1996

נוסחת ה"ביטחון, שלום ושגשוג" הביאה אמנם להצלחה מסחררת בבחירות, אך למרות צמיחה כלכלית מרשימה, תהליך השלום לא גרף תמיכה. בעיקר הוא זכה להתנגדות מצד מזרחים מן המעמד הבינוני-נמוך שסברו שהוא משרת את האינטרסים של האליטות האשכנזיות (Yiftachel, 1997: 51). תפיסתם זאת התבססה גם על כך שפרות הצמיחה הכלכלית לא הגיעו אליהם, בעוד שפערי השכר במשק המשיכו לגדול (CBS, 2001). שיעור התמיכה בתהליך השלום היה בדרך כלל לא גבוה במיוחד בקרב הציבור הישראלי (40%-50%) (Hermann, 1998), והוא ניזוק עוד יותר בעקבות סדרת פיגועי טרור רצחניים (מדד השלום, יוני 1996). בסקר של גאלופ שהתקיים מיד לאחר טקס החתימה על הסכם העקרונות בין ישראל לאש"ף (הסכם אוסלו) בבית הלבן בספטמבר 1993,

5 מחקר בחירות זה התקיים בימים 8-18 ביוני 1992, ימים מספר לפני הבחירות לכנסת השלוש עשרה שחלו ב-23 ביוני. המחקר ביקש לקבל מידע על עמדות הציבור בנושאי ביטחון, כלכלה, דת ומדינה וחברה. כמו כן הוא ביקש לקבל הערכה לגבי מפלגות ומועמדים, מגמות פוליטיות והתנהגות אלקטורלית. מחקר השטח נערך בידי מכון דהף באמצעות ראיונות פנים אל פנים. אוכלוסיית המרואיינים כללה יהודים בוגרים (+18) בעלי זכות בחירה, שאינם מתגוררים בקיבוצים וביישובים מעבר לקו הירוק (N=1,192).

רק 33% מהנשאלים אמרו שהם מאמינים שההסכם ישפר את מצבם הכלכלי, בעוד ש-51% מהם טענו שהם אינם צופים שום שינוי (ידיעות אחרונות, 15.9.1993). בחירות 1996, שנערכו לאחר הירצחו של ראש הממשלה יצחק רבין, הוכיחו עד כמה באמת רופפת הייתה התמיכה בתהליך השלום. היתרון הגדול בסקרים לפרס ולמפלגת העבודה על בנימין נתניהו והליכוד לאחר ההתנקשות הצטמצם בהדרגה ככל שהתקרבו הבחירות, בעיקר בעקבות סדרת התקפות הטרור של החמאס במרס 1996. למרות עמידתה של קהיליית העסקים מאחורי פרס, הכריע בסופו של דבר את המרוץ בנימין נתניהו, מועמד הליכוד לראשות הממשלה. העיתונאי נחום ברנע הסביר בטורו ב"ידיעות אחרונות" שמפלגת העבודה הובסה בבחירות על ידי הקבוצות שבאופן היסטורי מנוכרות לה או על ידי כאלה שהצליחה לנכר במהלך ארבע שנות שלטונה:

זו הייתה קואליציה של קבוצות ויחידים שהאמינה שהוא [פרס] לא מספיק נאמן לאינטרס הלאומי, היהודי [...] זו הייתה קואליציה של הרעבים. הרבה מהם חשו עזובים, מופלים ודחוקים לשוליים של החברה הישראלית. הם רואים את השמאל, לא בלי צדק, כמוזהה עם הממסד הפוליטי, הכלכלי והתרבותי, בו אין להם שום חלק ונחלה (ברנע, 1996).

לאחר ארבע שנות שלטון, שאופיינו בתהליך שלום מתמשך שידע מהמורות ביטחוניות לא פשוטות ובצמיחה כלכלית מרשימה, איבד מחנה השלום תמיכה, והססע הגושי נותר בעינו. מפלגות השמאל הציוני שרק ארבע שנים קודם לכן זכו ב-56 מושבים בכנסת, השיגו 43 מנדטים (34 לעבודה ו-9 למרצ) בלבד בבחירות 1996. בהשוואה לבחירות 1992, הנטישה הגדולה ביותר של מפלגת העבודה באה מצד מצביעים באשכולות 4-7 שבהם חלה ירידה של עד 12.2%, בעוד שעזיבה מתונה מעט יותר באה ממצביעים באשכולות 1-3 שהתבטאה בירידה של עד 10.8% (לוח 4). מגמת ההצבעה בקרב אשכולות 8-10 הייתה מורכבת מעט יותר. באשכול 8 (הנמוך במקבץ האשכולות הגבוה ביותר) חוותה מפלגת העבודה ירידה של קצת יותר מ-5%. לעומת זאת, באשכול 9 לא חל שום שינוי בשיעור התמיכה מבחירות 1992, אך באשכול 10, הגבוה ביותר, צמחה התמיכה במפלגת העבודה ב-1.6% (עם זאת על פי תרשים 1 התמיכה במפלגת העבודה

באשכולות 8-10 כמקבץ ירדה). לעומת זאת, התמיכה במרצ ירדה במידה הניכרת ביותר דווקא בקרב האשכולות הגבוהים (8-10) - 5.3% בהשוואה לבחירות 1992. הירידה בקרב האשכולות הבינוניים-נמוכים הייתה מתונה יותר - 2.5%. ההצבעה למרצ בקרב אשכולות 1-3 כמקבץ עלתה בהשוואה לבחירות 1992 (תרשים 2). עם זאת לוח 4 מראה כי התמיכה במרצ ירדה גם באשכול 1 וגם באשכול 3. במהלך מערכת הבחירות דבקה מפלגת העבודה במחויבותה למצע ה"ביטחון, שלום ושגשוג", וכך הצליחה לשמור, ואף להגדיל, את כוחה בקרב שני העשירונים העליונים, אך מחויבותה זו גרמה גם לכך שאיבדה מצביעים בכל שאר האשכולות. במהלך הקמפיין הכריזה מרצ על כוונתה להתמקד בסוגיות כלכליות וחברתיות לאחר הבחירות (חזן, 1999: 222). הכרזה זו גרמה כנראה למצביעה מן המעמדות הגבוהים להעביר את תמיכתם למפלגת העבודה. ניתוח סקר שנערך לפני בחירות 1996 מוכיח שמרבית המצביעים, שהכריזו כי הצביעו מרצ בשנת 1992 אך יצביעו למפלגת העבודה בבחירות הקרובות, השתייכו למעמד הבינוני-גבוה (לוח 5).

לוח 4 מגמות הצבעה לפי פילוח לאשכולות חברתיים-כלכליים, בחירות 1996 בהשוואה לבחירות 1992

ישראל בעלייה (7)	הדרך השלישית (4)	ליכוד (32)	ש"ס (10)	מרצ (9)	העבודה (34)	
אחוזי הצבעה		שינוי באחוזים				אשכול
0.2	0.1	-5.9	+2.7	-1.6	-10.8	1
1.1	0.4	-5.1	-2.9	+2.3	-4.7	2
1.1	0.6	-5.6	-1.9	-2.9	-2.4	3
8.0	9.2	-9.8	+4.5	-1.7	-8.1	4
10.1	2.9	-8.3	+5.6	-1.6	-12.2	5
8.1	3.6	-8.9	+5.6	-1.6	-11.1	6
6.5	4.0	-4.5	+4.0	-2.5	-10.1	7
2.9	3.0	-5.0	+3.4	-2.5	-5.1	8
0.5	4.8	-4.4	+1.2	-4.2	0.0	9
0.5	5.4	-5.0	+0.6	-5.3	+1.6	10

בסוגריים מצוין מספר המנדטים שבהם זכתה המפלגה בבחירות אלה.

מקור: נתוני הצבעה: אתר משרד הפנים; www.knesset.gov.il/elections/18/heb/home.aspx; אשכולות חברתיים-כלכליים: CBS, 2001.

לוח 5 פרופיל סוציו-דמוגרפי של מצביעי מרצ בבחירות 1992 שהצהירו כי יצביעו למפלגת העבודה בבחירות 1996 (באחוזים)⁶

69	אשכנזי
69.4	אישה
51.4	מעמד בינוני-גבוה ומעלה
41.7	הוצאה משפחתית גבוהה מן הממוצע ומעלה
40	מנהל או עצמאי (בעל עסק או חברה)
51.4	15 שנות לימוד ומעלה
40.5	גיל 37 ומעלה
54	מתגורר ביישובים המשתייכים לאשכולות 8-10
(37)	N

מקור: www.ines.tau.ac.il/1996.html

אך את תוצאות הבחירות הללו הכריעו בסופו של דבר המצביעים מן המעמדות הבינוניים והנמוכים שנטשו את מפלגת העבודה אחרי שנואשו מתהליך השלום ומן התקוות שביטחונם האישי יהיה גבוה יותר וכן שהצמיחה הכלכלית תהיה גם מנת חלקם. אילו מפלגות הרוויחו מהפסדיהן של מפלגת העבודה ומרצ? בעקבות ניצחונו של מועמד הליכוד במרוץ לראשות הממשלה, אפשר היה לצפות שהליכוד ירוויח מהיחלשות מפלגות השמאל. אולם, בבחירות 1996, אף שהליכוד (שהתמודד ברשימה משותפת עם מפלגות צומת וגשר) זכה ב-120,000 קולות יותר מאשר בבחירות 1992,⁷ מספר המושבים שבהם זכה בכנסת לא

6 מחקר בחירות זה התקיים במסגרת זמן אחת, בימים 1-27 במאי 1996, לפני הבחירות לכנסת הארבע עשרה ולראשות הממשלה ב-29 במאי. המחקר ביקש לקבל מידע על עמדות הציבור בנושאי תהליך השלום, דת ומדינה ושיטת הבחירות הישירה לראש הממשלה. כמו כן הוא ביקש לקבל הערכה לגבי מפלגות ומועמדים, השפעה של תעמולת מפלגות והתנהגות אלקטורלית. מחקר השטח נערך בידי מכון מודיעין אזרחי באמצעות ראיונות פנים אל פנים. מרואיינים יהודים רואיינו בעברית, ומרואיינים ערבים – בערבית. הנתונים המוצגים במאמר זה מתייחסים לנחקרים היהודים בלבד (N=1,168).

7 כל תוצאות הבחירות באתר הכנסת:
www.knesset.gov.il/description/heb/heb_mimshal_res.htm

השתנה ועמד על 32 מנדטים. יתר על כן איבד הליכוד תמיכה אצל כל האשכולות החברתיים-כלכליים. אם כן, הליכוד לא היה זה שנהנה מהפסדי השמאל. מחקרי בחירות בישראל הוכיחו בעבר שניידות קולות בישראל איננה מתקיימת במעבר בין השמאל לימין אלא במעבר מן השמאל (או מן הימין) אל המרכז הפוליטי (Shamir and Arian, 1999). כך היה גם בשנת 1996. שתי מפלגות חדשות הרוויחו במיוחד מהפסד מפלגת העבודה בבחירות אלה. הדרך השלישית, מפלגה של אנשי צבא בדימוס שביקשו להיאבק בכנסת בכוונה לוותר על רמת הגולן במסגרת הסכם שלום עם סוריה, זכתה ב-4 מנדטים. היא הצליחה בייחוד בקרב מצביעים מן האשכולות הבינוניים-נמוכים (4-7) שבהם קיבלה עד 9.2% המפלגה השנייה, ישראל בעלייה בראשות נתן שרנסקי, השיגה 7 מנדטים בבחירות. 43% מהמהגרים מברית המועצות לשעבר הצביעו בעבור ישראל בעלייה בבחירות 1996 (גיטלמן וגולדסטיין, 2001: 144). מאחר שרבים מההגרים אלה מתגוררים בערים ובעיירות הממוקמות באשכולות הבינוניים-נמוכים (צפדיה ויפתחאל, 2004: 218), ישראל בעלייה השיגה את הישגה הגדול ביותר בקרב אשכולות אלה: עד 10% תמיכה (לוח 4). אם כן, 11 מתוך 13 המנדטים שאיבדו מפלגות השמאל הציוני עברו לטובת מפלגות מרכז כמו הדרך השלישית וישראל בעלייה.

חזרה לשלטון: בחירות 1999

אהוד ברק, שהחליף את שמעון פרס כיו"ר מפלגת העבודה ביוני 1997, החל לתכנן את דרכו לראשות הממשלה מתוך ניסיון להימנע מכל המכשולים שעמדו בדרכו של האחרון לניצחון בבחירות הקודמות. האסטרטגיה של ברק התבססה על חיזור אחר קבוצות מנוכרות ממפלגת העבודה במטרה לזכות בתמיכתן במפלגה בכלל ובמועמדה לראשות הממשלה בפרט. בספטמבר 1997, שלושה חודשים בלבד אחרי שזכה במרוץ לראשות העבודה, ביקר ברק בנתיבות, שבה התנצל בפני המזרחים לדורותיהם על "שגיאות" שעשה ממסד תנועת העבודה בתהליך קליטתם אל תוך החברה הישראלית (הארץ, 1997.9.29). הקמפיין של ברק נטווה על פי אותם קווי מתאר שהביאו לרביץ את הניצחון רק כמה שנים קודם לכן: רמטכ"ל לשעבר, הבטחות להביא ביטחון, שלום והעברת משאבים מן ההתנחלויות לצרכים חברתיים. שיטת הבחירות שהונהגה החל בבחירות 1996

ופיצלה את ההצבעה לשני פתקים – לראשות הממשלה ולמפלגה – השפיעה על שתי המפלגות הגדולות. ברק מיקד את הקמפיין של מפלגת העבודה בעיקר באישיותו ובכישוריו להנהיג את ישראל, ובכך העמיד בצל המרוץ לראשות הממשלה את התחרות על המושבים בכנסת (דורון, 2001). ברק זכה בניצחון מרשים (56% בהשוואה ל-44% שבהם זכה נתניהו), אך אף שמפלגת העבודה (שחברה לגשר, מפלגתו של דוד לוי, ולמפלגת מימד ויצרה יחד אתן מערך של מפלגות שנקרא "ישראל אחת") שמרה על מעמדה כמפלגה הגדולה בכנסת, היא צנחה ל-26 מנדטים בלבד. הליכוד זכה במספר נמוך עוד יותר: 19 מנדטים בלבד. מפלגת העבודה איבדה תמיכה בכל האשכולות החברתיים-כלכליים, ובכלל זאת בקרב העליונים שבהם. במקביל האשכולות 1-3 ירדה התמיכה במפלגת העבודה עד 7.8% בהשוואה לבחירות 1996, בעוד שבאשכולות 4-7 הייתה הירידה בתמיכה מעט יותר מתונה והגיעה לכל היותר ל-7.3% (לוח 5). נטישת תומכי מפלגת העבודה בקרב האשכולות הגבוהים הייתה גבוהה פחות בהשוואה למקבצי האשכולות האחרים, אך הייתה עדיין לא מבוטלת: עד 6.5%. לעומת זאת מרצ, כמו מפלגות קטנות אחרות, הצליחה להגדיל את כוחה האלקטורלי מ-9 ל-10 מנדטים, תוצאה של גידול בקרב מצביעים מהמעמדות הבינוניים-גבוהים והבינוניים-נמוכים. במקביל אחד, התמיכה במרצ עלתה באשכולות 8-10 (תרשים 2) בשיעור של עד 1.7%, אף על פי שבעשירון העליון ירדה דווקא התמיכה במרצ ב-1.8%. בהשוואה לבחירות 1996, עלייה של עד 1.4% נרשמה בקרב מצביעים מן האשכולות הבינוניים-נמוכים (4-7) בעבור מרצ. מקבץ האשכולות הנמוכים ביותר (1-3) היה המקבץ היחיד שלא זיכה את מרצ בעלייה בתמיכה, אלא דווקא בירידה של עד 3.2%.

גם מפלגת העבודה וגם מרצ הפסידו קולות בקרב אשכולות 1-3, אשר כאמור מייצגים בעיקר יישובים ערביים. לקראת סוף שנות התשעים, פלסטינים אזרחי ישראל כבר לא חשו מחויבות מיוחדת להצביע בעבור מפלגות ציוניות שמאליות, אחרי שהתחוויר להם שמפלגות אלו אינן מייצגות את שאיפותיהם ואת מאווייהם (רוחאנא ואח', 2004), אלא העדיפו את המפלגות הערביות. מגמה זו של תמיכה במפלגות הערביות מצד הפלסטינים אזרחי ישראל יכולה להיות מיוחסת גם לצמיחת הלאומיות הפלסטינית בקרב פלסטינים-ישראלים צעירים רבים (רבינוביץ ואבו-בקר, 2002).

לוח 6 מגמות הצבעה לפי פילוח לאשכולות חברתיים-כלכליים, בחירות 1999
בהשוואה לבחירות 1996

עם אחד (2)	מפלגת המרכז (6)	שינוי (6)	הליכוד (19)	ש"ס (17)	מרצ (10)	העבודה (26)	
אחוזי הצבעה			שינוי באחוזים				אשכול
2.0	1.4	0.1	-0.6	+10.6	-0.6	-6.5	1
1.7	1.1	0.6	-2.2	+4.6	-3.0	-4.7	2
2.6	1.8	0.4	-3.3	+4.2	-3.2	-7.8	3
2.5	3.7	3.7	-11.9	+7.6	0.0	-4.6	4
2.3	4.6	5.1	-13.7	+6.1	+0.8	-5.8	5
2.2	5.5	5.9	-12.7	+5.0	+1.4	-6.2	6
2.1	6.2	7.2	-11.6	+3.3	+0.9	-7.3	7
1.2	7.2	7.0	-11.0	+2.5	+1.7	-6.3	8
0.8	9.3	8.1	-10.1	+1.5	+1.0	-6.4	9
0.6	9.1	9.5	-8.8	+1.35	-1.8	-6.5	10

בסוגריים מצוין מספר המנדטים שבהם זכתה המפלגה בבחירות אלה.

מקור: נתוני הצבעה: אתר משרד הפנים; www.knesset.gov.il/elections/18/heb/home.aspx; אשכולות חברתיים-כלכליים: CBS, 2001.

מרצ חיפתה על איבוד קולות הערבים באמצעות הקולות שמשכה מן המעמדות הבינוני והבינוני-נמוך ככל הנראה בזכות פעילותה הפרלמנטרית (בייחוד של חבר הכנסת רן כהן) בנושאים חברתיים-כלכליים, כגון דיור ציבורי.⁸ לוח 7 מוכיח שבהשוואה לבחירות 1996 הצליחה מרצ להגדיל את התמיכה בה בקרב מצביעים ממוצא מזרחי ב-7% בקירוב וכן בקרב מצביעים המתגוררים ביישובים

8 רן כהן העלה את הצעת החוק שהפכה עם אישורה לאחד החוקים המתקדמים ביותר מבחינה חברתית בישראל: חוק הדיור הציבורי, התשנ"ט-1998. החוק אמור לאפשר לדיירי הדיור הציבורי לרכוש את דירותיהם במחיר מסובסד. החוק קובע שככל שתקופת המגורים ארוכה יותר, כך עולה גם גובה הסבסוד. לדוגמה, דיירים שגרו בביתם יותר מ-25 שנה זכאים על פי חוק זה לסבסוד בגובה 85% משווי הדירה. חוק זה אמור היה לסייע במיוחד למזרחים בעיירות הפיתוח ובשכונות המצוקה לרכוש נכס שיוכלו להוריש בבוא הזמן לצאצאיהם.

מאשכולות בינוניים-נמוכים ב-15% בקירוב. נראה גם שמצביעים מן המעמד הבינוני-גבוה שבבחירות 1996 עזבו את מרצ לטובת מפלגת העבודה עשו הפעם את הדרך ממפלגת העבודה למרצ. לוח 8 מראה ששני שלישים כמעט מן העוזבים את מפלגת העבודה לטובת מרצ דחו את הטענה שלפיה על המדינה לאמץ כלכלה סוציאליסטית יותר, בעוד שיותר ממחצית הנאמנים למפלגת העבודה דווקא תמכו בטענה הזאת.

מפלגת העבודה איבדה קולות של האשכולות הגבוהים בשל שלוש סיבות עיקריות. ראשית, חלק מהמצביעים פקפקו במידת מחויבותו של אהוד ברק לנוסחת ה"ביטחון, שלום ושגשוג" שאותה הובילה מפלגת העבודה מאז 1992.⁹ הם הביעו תמיכה גורפת בברק במרוץ לראשות הממשלה, מפני שהדחת נתניהו עמדה בראש מעייניהם, אך העדיפו כנראה מפלגה דוגמת מרצ שאותה ראו כמחויבת יותר לרעיון ה"שלום ושגשוג". שנית, בהקמת ישראל אחת ביקש ברק לפנות לקהלים חדשים אך כנראה אגב כך איבד כמה מן המצביעים המסורתיים של מפלגת העבודה שחשו ניכור כלפי המערך החדש. הללו חשו אי-נוחות להצביע בעבור דמויות פוליטיות שלא באו מלב לבה של תנועת העבודה הישראלית, כמו דוד לוי.¹⁰

9 באוקטובר 1995, כשר הפנים הטרי בממשלתו של יצחק רבין, נמנע אהוד ברק בהצבעה בממשלה על אישור הסכם הביניים בין ישראל לאש"ף, הסכם הידוע יותר בכינויו "אוסלו ב". ההסכם קבע שישראל צריכה להעביר לרשות הלאומית הפלסטינית אחריות ביטחונית ואזרחית על 7 ערים ו-450 כפרים בגדה המערבית. לפני בחירות 1999 הכריז ברק כי לא יוציא אל הפועל את הפעימה השלישית שישראל הייתה מחויבת לבצע על פי הסכם אוסלו 2 ומזכר וואי-ריבר, שעליו חתום בנימין נתניהו. במקום זאת הכריז כי הוא מעדיף להתחיל מיידית בשיחות על הסדר קבע.

10 דוד לוי היה במשך שנים אחד מבכירי מפלגת הליכוד. הוא פרש מן הליכוד בשנת 1995 אחרי שהפסיד לבנימין נתניהו את הבחירות לראשות הליכוד והקים את מפלגתו גשר. בשנת 1996 צירף לוי את גשר למערך אחד עם הליכוד ועם צומת. בשנת 1999 הצטרף לוי עם מפלגתו לישראל אחת, שהורכבה ממפלגת העבודה וממימד, בעקבות הבטחה של ברק שימנה אותו לשר החוץ בממשלתו אם ינצח בבחירות.

לוח 7 פרופיל סוציו-דמוגרפי של מצביעי מרצ, בחירות 1996 ו-1999 (באחוזים)¹¹

שנת בחירות	1996	1999
מוצא/נולד צפון אפריקה או אסיה	28.9	35.8
חילוני	95.8	94.4
מעמד בינוני ומטה	60.3	62.3
ללא תואר אקדמי	66.2	67.2
הוצאה משפחתית ממוצעת ומטה	64.4	65.2
12 שנות לימוד ומטה	48.7	63.6
גיל 40 ומטה	48.1	48.5
מתגורר ביישובים המשתייכים לאשכולות 4-7	30.9	46.4
N	(78)	(69)

מקור: www.ines.tau.ac.il/1999.html ; www.ines.tau.ac.il/1996.html

ולבסוף, שלוש מפלגות מרכז הציבו אתגר למפלגת העבודה בבחירות אלו. שינוי, מפלגה חילונית-ליברלית, אשר הוקמה לאחר מלחמת יום הכיפורים והייתה חלק ממרצ מאז 1992, התפצלה ממרצ בשנת 1999 ובהנהגתו של יוסף (טומי) לפיד, אימצה לעצמה עמדה מרכזית יותר לגבי תהליך השלום, אך מיקדה את מאמציה במאבק בכוחן העולה של המפלגות החרדיות במערכת הפוליטית הישראלית. ההבטחות שפיזרה שינוי לעצור את החרדים קסמו לחילונים ליברלים בני המעמד הבינוני-גבוה והביאו לה 6 מנדטים ו-9.5% תמיכה בקרב מצביעים מאשכול 10 (לוח 6).

11 מחקר בחירות זה התקיים במסגרת מושב דו-שלבי. השלב הראשון התקיים באמצעות ראיונות פנים אל פנים שנערכו ב-4 באפריל עד 14 במאי 1999. השלב השני כלל ראיונות טלפוניים שהתקיימו בימים 21-27 במאי, כמה ימים לאחר יום הבחירות שהתקיים ב-17 במאי. המחקר ביקש לקבל מידע על עמדות הציבור בנושאי תהליך השלום, דת ומדינה ודמוקרטיה. כמו כן ביקש לקבל הערכה על מפלגות ומועמדים ועל התנהגות אלקטורלית. מחקר השטח נערך בידי מכון משוב. מרואיינים יהודים ורואיינו בעברית, ומרואיינים ערבים – בערבית. הנתונים המוצגים כמאמר זה נלקחו רק מן השלב הראשון של המחקר והם מתייחסים לנחקרים היהודים בלבד (N=1,075).

משמאל ל-small?

מפלגה נוספת שהרוויחה מהפסדי מפלגת העבודה (וכנראה גם מאלה של הליכוד) בקרב המעמד הבינוני-גבוה הייתה מפלגת המרכז, שהוקמה לפני הבחירות על ידי פעילים מרכזיים לשעבר של שתי המפלגות הגדולות בהוספת פנים חדשות בפוליטיקה הישראלית, כמו רבי-אלוף (במיל') אמנון ליפקין-שחק, הרמטכ"ל שרק פרש מצה"ל. מפלגת המרכז משכה קולות ממפלגת העבודה, בייחוד בקרב מצביעים מן המעמדות המבוססים יחסית: 9.3% תמיכה ממצביעים באשכול 9 (לוח 6). לוח 8 מראה שאלה שעברו לתמוך במפלגת המרכז נטו לתמוך פחות בתהליך השלום מאשר מצביעי העבודה או מרצ. על פי סקר שנעשה לפני בחירות 1999 (לוח 9), יותר ממחצית מאלה שהכריזו שיצביעו בעבור מפלגת המרכז טענו שיעשו כן בשל עמדותיה המרכזיות של המפלגה (ראו גם ינאי, 2001).

לוח 8 עמדות הבוחרים לפי קבוצות מעבר או נאמנות, בחירות 1996 בהשוואה לבחירות 1999 (באחוזים)*

מרצ	העבודה			ההצבעה בבחירות 1996
	מרצ	העבודה	המרכז	
				כוונת ההצבעה בבחירות 1999
62.9	50	46.5	16.7	מסכים ביותר להחזרת שטחים תמורת שלום
77.8	56.3	57.8	25	מסכים ביותר להפרדת הדת מן המדינה
72.2	62.5	60.5	20.8	מתנגד ביותר להפסקת תהליך השלום גם במחיר מלחמה
77.8	37.5	64.8	37.5	דמוקרטיה צריכה בהחלט להיות מועדפת על פני החוק היהודי
100	87.5	96.9	83.3	תומך או תומך מאוד בהסכמי אוסלו
97.2	93.8	86.8	73.9	כן או כן בהחלט להקמת מדינה פלסטינית
12.1	20	21.7	29.2	מסכים או מסכים בהחלט שהמדינה צריכה לעודד הגירת ערבים מישראל
44.4	37.5	54.7	72.7	תומך בכלכלה סוציאליסטית יותר לישראל
(36)	(16)	(259)	(24)	N

* סקר אפריל-מאי 1999.

מקור: www.ines.tau.ac.il/1999.html

לוח 9 מאפייני הצבעה של מצביעי מפלגת המרכז בבחירות 1999 (באחוזים)*

הגורם המשפיע ביותר על התמיכה במפלגה	
14.7	הזדהות עם המפלגה
20.6	מועמד המפלגה לראשות הממשלה
58.8	עמדת המפלגה בנושאים מסוימים
5.9	מעמד המפלגה בקואליציה או באופוזיציה
(68)	N

* סקר אפריל-מאי 1999.

מקור: www.ines.tau.ac.il/1999.html

עמיר פרץ, חבר מפלגת העבודה ויו"ר ההסתדרות, החליט לפרוש ממפלגת העבודה בשנת 1999 על רקע חילוקי דעות רעיוניים עם אהוד ברק ולייסד את מפלגת "עם אחד". בהנהגת פרץ הפכה ההסתדרות, שזה לא מכבר הייתה מעוז של מפלגת העבודה, לשמש כלי ביצועי במאבק מול מפלגת העבודה על קולות העובדים. עם אחד, אשר זכתה ב־2 מנדטים בבחירות 1999, נהנתה מקולות של חברי איגודים מקצועיים הקשורים בהסתדרות כנראה על חשבון מפלגת העבודה. היא קיבלה בקרב אשכולות 1-3 עד 2.6% מן הקולות ובקרב אשכולות 4-7 – עד 2.5% (לוח 6). בסך הכול נמשכה הירידה בכוח המצרפי של מפלגות השמאל הציוני גם בבחירות 1999: מפלגת העבודה (כישראל אחת) ומרצ הגיעו יחדיו ל־36 מנדטים בלבד. אף שתוצאה זו הייתה קשורה בוודאי לשינוי שחל בשיטת הבחירות לכנסת, אפשר לייחס את הירידה בכוחן של המפלגות האלה גם לספקות שהלכו והתגברו לגבי תהליך השלום, להתעוררותם מחדש של מתחים פנימיים בתוך הציבוריות הישראלית, להיעדר ההשלמה עם מנהיגותו של אהוד ברק בראש מחנה השלום ולצמיחת מפלגות מרכז חדשות שפנו לקבל את תמיכת כל הבוחרים שהתאכזבו ממפלגות השמאל הציוני.

מאבדים את השלטון שוב: בחירות 2001

כישלון השיחות בקמפ־דייוויד ביולי 2000, התמוטטות הקואליציה חודש אחר כך והתחדשות האלימות בין ישראלים לפלסטינים בסוף ספטמבר של אותה שנה

הביאו לכך שהבחירות בישראל נראו בלתי נמנעות. סקרי דעת קהל העידו על היחלשות התמיכה בברק שהגיעה ל-40% בסך הכול (אדליסט וכפיר, 2002: 294). הציבור הישראלי החל לראות בברק מנהיג חלש החסר את הנחישות הראויה לשים קץ לאינתיפאדה הפלסטינית. בעיני ישראלים רבים נתפסה נכונותו של ברק "להפוך כל אבן" בדרך לשלום לא כעמדה של מדינאי בעל אופק, כפי שניסה להציג את עצמו, אלא כביטוי לחולשה שגרמה לפלסטינים להקשיח את עמדותיהם עוד יותר (מרד השלום, ינואר 2001). הניסיון הכושל להקים ממשלת אחדות לאומית יחד עם הליכוד לנוכח המצב הביטחוני המידרדר ואי-יכולתה של הממשלה לתפקד כראוי על רקע כנסת לעומתית לא הותירו לברק בררה אלא להכריז על בחירות מיוחדות לראשות הממשלה.

למעט צעד אחד בעל משמעות במהלך כהונתו הקצרה בראשות הממשלה – נסיגת כוחות צה"ל מרצועת הביטחון בדרום לבנון¹² – כשל אהוד ברק במימוש כל שאר התחייבויותיו לבוחר הישראלי: השלום המובטח עם הפלסטינים ועם סוריה (ולפיכך גם עם לבנון) נראה אז רחוק מתמיד. אף לא אחת מתכניותיו השאפתניות ל"מהפכה אזרחית" בישראל הכתה שורש. וכאילו לא די בכך, תהום עמוקה נפערה בין ברק ומפלגת העבודה לבין הציבור הערבי בישראל אחרי ש-13 פלסטינים-ישראלים (כולל תושב אחד מהשטחים) נהרגו מאש שוטרים במהלך הפגנות אלימות באוקטובר 2000. ברק החליט לכוון ועדת בדיקה לאירועים אלה במטרה להפיס את דעתו של הציבור הערבי ולזכות בתמיכתו בבחירות הממשמששות ובאות, אך לבסוף רק 18% מאזרחי הערבים של ישראל השתתפו בבחירות (ג'מאל, 2002). למרבה האירוניה, נדמה שהמורשת המשמעותית ביותר שהותיר ברק לא רק למחנה השלום, אלא גם לציבוריות הישראלית בכללה, הייתה דווקא הכרזתו לאחר ועידת קמפ-דייוויד ש"אין פרטנר" בצד הפלסטיני והאשמתו של יאסר ערפאת בקריסת השיחות (Agha and Malley, 2001). הפסימיות של ברק בעניין אפשרות ההסדר עם הפלסטינים העמיקה עוד יותר את ההתנגדות הציבורית לחזרה לשולחן המשא ומתן ושיחקה היישר לידי אריאל שרון, מועמד הליכוד לראשות הממשלה שהבטיח

12 עם זאת הנסיגה מלבנון נעשתה בבהילות, בלא הסכם עם סוריה או עם לבנון כמתוכנן ותחת אש עזה של החזבאללה. בסופו של דבר נתפסה הנסיגה בעיני הציבור הישראלי, אף על פי שרובו הביע את תמיכתו בעדה, כבריחה וכתבוסה. עוד על סוגיה זו ראו Maoz, 2006: 226–229.

כי יביא סוף לאלומות הפלסטינים באופן תקיף. שרון ניצח את הבחירות ביתרון מדהים: 62.4% בהשוואה ל-37.6% שקיבל ברק.

במדרון תלול: בחירות 2003

בשנת 2003 נערכו הבחירות הכלליות הראשונות בישראל מאז קריסת תהליך השלום עם הפלסטינים ומאז השינוי בשיטת הבחירות שקבע חזרה להצבעה מפלגתית בפתק אחד. מפלגת העבודה, שאך לפני זמן קצר פרשה מממשלת שרון, ניסתה למצב את עצמה כחלופה למדיניותו של שרון כלפי הפלסטינים. כעת עמד בראשה יו"ר חדש, אלוף (במיל') עמרם מצנע, שהבטיח ליזום שיחות שלום עם הפלסטינים ללא תנאים מוקדמים. במקרה שייכשלו התחייב לקיים נסיגה חד-צדדית מהגדה המערבית, לפנות התנחלויות ולהקים גדר הפרדה בין ישראל לבין השטחים הפלסטינים (Anderson, 2002). אם לא ייבחר, הבטיח מצנע שלא להצטרף לממשלת אחדות לאומית בראשות שרון אלא אם כן תקבל הממשלה החדשה את תכניתו להסדר היחסים עם הפלסטינים (Bennet, 2003).¹³ במישור הפנימי ביקשה מפלגת העבודה לזכות בקולות החילונים-ליברלים שעזבו אותה לטובת תמיכתם במפלגת שינוי אגב השמעת הבטחות ליישם שירות לאומי כחובה, ביטול המשרד לענייני דתות (ובכלל זאת המועצות הדתיות ברשויות המקומיות), הכרה בנישואים אזרחיים ולא אורתודוקסיים (מהלך שביקש לענות על צורכי מהגרים מברית המועצות לשעבר) והפעלת תחבורה ציבורית בשבת בהתאם לצורכי הרשות המקומית. משנתה הכלכלית-חברתית של מפלגת העבודה לא הודגשה בקמפיין, אך המשיכה להתבסס באופן כללי על הקשר בין תהליך השלום לבין שגשוג כלכלי.¹⁴

13 לאחר הבחירות הציע מצנע לשרון שמפלגת העבודה תצטרף לממשלת אחדות בראשותו אם יכריז שמדינת ישראל תיסוג מרצועת עזה במהלך הקדנציה הנוכחית של הממשלה. שרון סירב, ומפלגת העבודה הלכה לאישי את ספסלי האופוזיציה. בסוף 2003 הודיע שרון ב"נאום הרצליה" המפורסם על תכניתו לפינוי חד-צדדי מרצועת עזה ומצפון השומרון (בן, 2006).

14 מצע מפלגת העבודה לבחירות לכנסת השש עשרה:
www.knesset.gov.il/elections16/heb/lists/plat_18.htm

משמאל ל-small?

בחירות 2003 הביאו את מפלגות השמאל הציוני לשפל חדש: 25 מושבים בכנסת יחדיו. אפשר לייחס חלק מן הירידה לשינויים שחלו בעקבות שיטת הבחירות הישירה אשר פגעה בנאמנות למפלגת העבודה (יותר מאשר פגעה בליכוד) אפילו לאחר ביטול השיטה. עם זאת מעניין בכל זאת אילו מפלגות זכו בתמיכת הנוטשים את מפלגות השמאל הציוני (לוח 10). כמקבץ אחד, נראה שהייתה ירידה קלה בתמיכה מצד אשכולות 1-3 במפלגת העבודה מאז בחירות 1999 (תרשים 1), אך ירידה של עד 10% נרשמה בקרב המעמדות הגבוהים (אשכולות 8-10). ירידה מתונה יותר בתמיכה במפלגת העבודה נרשמה בקרב מצביעים מן האשכולות הבינוניים-נמוכים: עד 7.5%. מרצ קיבלה 6 מושבים בסך הכול בכנסת השש עשרה, ובכך ירדה מ-10 מנדטים שקיבלה בכנסת החמש עשרה. תוצאה זו הביאה להתפטרותו של יוסי שריד מראשות המפלגה. התמיכה במרצ רשמה ירידה מבחירות 2009 של עד 3.9% באשכולות הנמוכים (1-3) ועד 2.9% באשכולות הבינוניים-נמוכים (4-7), ואילו באשכולות הגבוהים (8-10) נרשמה ירידה של עד 3.5%.

לוח 10 מגמות הצבעה לפי פילוח לאשכולות חברתיים-כלכליים,
בחירות 2003 בהשוואה לבחירות 1999

מפלגה	העבודה (19)	מרצ (6)	ש"ס (11)	הליכוד (38)	שינוי (15)
שינוי באחוזים					
1	+0.8	-3.9	-0.8	+0.6	+0.2
2	-1.2	-1.4	-1.9	+1.6	+0.7
3	+0.1	-0.3	0.0	+4.3	+0.8
4	-4.6	-2.3	-7.5	+16.3	+4.7
5	-6.3	-2.6	-7.4	+22.0	+7.7
6	-7.4	-2.7	-6.4	+20.6	+8.9
7	-7.5	-2.9	-3.9	+18.2	+9.6
8	-6.7	-2.8	-3.7	+14.5	+10.5
9	-10.1	-2.8	-1.9	+13.2	+11.8
10	-9.3	-3.5	-1.45	+14.3	+12.0

* בסוגריים מצוין מספר המנדטים שבהם זכתה המפלגה בבחירות אלה.

מקור: נתוני הצבעה: אתר משרד הפנים; www.knesset.gov.il/elections/18/heb/home.aspx; CBS, 2001. אשכולות חברתיים-כלכליים.

למרות המיתון הכלכלי בשנים 2001-2002 השיג הליכוד בראשות שרון הישגים נאים בקרב האשכולות הגבוהים (8-10): גידול של עד 14.5% בהשוואה לבחירות 1999 (לוח 10). הישג זה נבע ככל הנראה מן המדיניות הקשוחה שנקט שרון נגד ההתקוממות הפלסטינית שהתבטאה בשני מבצעים צבאיים נרחבים בחצי הראשון של 2002 שהצליחו לבלום את העלייה ברף האלימות. לעומת זאת נתפסה תכניתו של מצנע לשיחות עם הפלסטינים בעיני הציבור הישראלי כחסרת תועלת וכזו המתגמלת את הפלסטינים על השימוש באלימות (מדד השלום, נובמבר 2002).

יתרה מזו, הצלחתם של הליכוד ושרון בקרב המעמדות הגבוהים נבעה גם מן המדיניות הנאו-ליברלית של ממשלתו, שהצליחה ליצור תפנית מושגית בתרבות הפוליטית הישראלית. הימין השמרני בהנהגת שרון הצליח להתיק את המושג "שגשוג" (הכרוך בצמיחה כלכלית) מן המושג "שלום" ולטעון בצורה משכנעת שניהול הסכסוך, לאו דווקא יישוב הסכסוך, עם המדיניות הכלכלית ה"נכונה" יכול בהחלט ליצור את התנאים לצמיחה כלכלית. באמצעות אג'נדה פוליטית זו הוכיח שרון שליברליזם (כלכלי) ואתנו-לאומיות (ביטחונית) יכולים לדור בכפיפה אחת ואף להפוך לנוסחה אלקטורלית מנצחת.

הליכוד בראשות שרון לא היה המפלגה הפוליטית היחידה בישראל שחיברה בהצלחה בין ליברליזם לבין אתנו-לאומיות. גם מפלגת שינוי הרוויחה מהפסדיהן של מפלגות השמאל הציוני בכך שהפכה למפלט אלקטורלי לחילונים-ליברלים שביקשו לקדם ליברליזציה של פרקטיקות וקווי מדיניות ממשלתיים בכלכלה וכן ביחסי דת ומדינה, אך מיאנו להצביע בעבור מפלגת העבודה או בעבור מרצ בשל עמדותיהן הפייסניות כלפי הפלסטינים (שלו ולוי, 2004). שינוי הייתה מפלגת המעמד הגבוה בה"א הידיעה והובילה מצע שכלל הורדת מסים, הפחתת כוחם של האיגודים המקצועיים והפרטת נכסי מדינה.¹⁵ מפלגת שינוי חלקה עם שרון, אמנם במובלע יותר, את המחשבה שלפיה ניהול יעיל של הסכסוך עם הפלסטינים יכול לסייע בצמיחה כלכלית לא פחות מפתרון הסכסוך עמו. לפיכך, המצע של שינוי היה מסמר נוסף בארון המתים של נוסחת ה"ביטחון, שלום ושגשוג", כפי שקידמו

15 מצע מפלגת שינוי לבחירות לכנסת השש עשרה:

www.knesset.gov.il/elections16/heb/lists/plat_17.htm

אותה מפלגות השמאל הציוני. שינוי הצליחה להשיג 15 מנדטים ומשכה קולות גם ממפלגת העבודה וגם ממרצ בייחוד מקרב מצביעים מן האשכולות הגבוהים, שבהם רשמה לעצמה עלייה של עד 12% בהשוואה לבחירות 1999 (לוח 10). לסיכום, מגמת הירידה בכוח הפוליטי המצרפי של מפלגות השמאל הציוני הגיעה לשפל חדש בבחירות 2003: מפלגת העבודה ומרצ השיגו 25 מנדטים יחדיו. ההתקוממות הפלסטינית הנמשכת מאז שלהי שנת 2000 והפנייה ימינה של דעת הקהל הישראלית חרצו את גורלם של מפלגת העבודה ושל העומד בראשה – עמרם מצנע. להפסד של מצביעים מהאשכולות הבינוניים והבינוניים-נמוכים בשנים 1996 ו-1999, התווספו עתה גם מצביעים מן האשכולות הגבוהים שנטשו את מפלגות השמאל הציוני ועברו לתמוך בליכוד בראשות שרון ובמפלגת שינוי.

סיכוי לחיבור מחדש? בחירות 2006

מפלגת העבודה החליטה בבחירות 2006 להפוך מחדש למפלגה סוציאל-דמוקרטית מתוך תקווה שמעמד העובדים בישראל יראה שוב את מפלגת העבודה ככיתו הפוליטי הטבעי. עמיר פרץ,¹⁶ שחזר לשורות המפלגה בשנת 2005, האמין כי הרקע שממנו צמח יכול למשוך את קולות המזרחים ממעמד הפועלים המצביעים בדרך כלל לליכוד. נקודת התורפה העיקרית שלו בהשוואה למנהיגים לאומיים אחרים הייתה חוסר ניסיונו בענייני חוץ וביטחון. מאז תחילת שנות התשעים הציג כאמור השמאל הציוני נוסחת מדיניות אחת ויחידה: ביטחון, שלום ושגשוג. כפעיל שלום ותיק נשאר פרץ מחויב להסדר עם הפלסטינים: "אני רואה את הכיבוש כמעשה לא מוסרי, קודם כול [...] אני רוצה לסיים את הכיבוש לא בגלל לחץ פלסטיני, אלא בגלל שאני רואה זאת כאינטרס ישראלי ראשון

16 עמיר פרץ נולד במרוקו בשנת 1952 והיגר לישראל עם משפחתו בשנת 1956, אשר התיישבה בעיירה הדרומית שדרות שברובה הייתה מאוכלסת במהגרים מצפון אפריקה. הוא שירת כראש עיריית שדרות, כחבר כנסת מטעם מפלגת העבודה וכיושב ראש ההסתדרות. הוא היה ממייסדי שלום עכשיו, תנועה חוץ-פרלמנטרית הפועלת למען שלום בין ישראל וכלל העולם הערבי. ב-9 בנובמבר 2005 זכה עמיר פרץ בבחירות המקדימות לראשות מפלגת העבודה ובכך הפך ל"לא אשכנזי" הראשון המנהיג את המפלגה בבחירות הכלליות.

במעלה" (BBC, 2005). שלא כמו בנימין נתניהו יו"ר הליכוד שהציג קו תקיף ולא מתפשר מול הפלסטינים ושלא כמו קדימה בראשות שרון (ואחר כך בראשות אהוד אולמרט) שהבטיחה להמשיך במדיניות החד-צדדית כלפי הפלסטינים, מפלגת העבודה בראשות פרץ הציגה גישה פייסנית יותר באשר לפלסטינים. אף על פי שבחירות 2006, כמו כל הבחירות במשך שלושת העשורים האחרונים, התמקדו בסוגיית גורל השטחים הכבושים הצליח פרץ להביא את הוויכוח בין נאו-ליברלים לבין סוציאלי-דמוקרטים אל קדמת הבמה הציבורית בבחירות אלה. בניגוד לנתניהו ולאולמרט, שהחזיקו בתפיסת עולם כלכלית נאו-ליברלית, ולפיה ייהנו השכבות החלשות בשלב כלשהו מפירורי הצמיחה הכלכלית של המעמדות המבוססים, מפלגת העבודה בהנהגת פרץ צידדה במדיניות כלכלית של הקצאה מחדש שתילחם הן בעוני והן באי-שוויון. הפירוש שיצק פרץ לתוך נוסחת ה"ביטחון, שלום ושגשוג" הרגישה את הרווחה החברתית של כל אזרחי המדינה אגב ביטול כמה מקווי המדיניות הנאו-ליברלית שננקטו במשך שני העשורים האחרונים. אסטרטגיה זו סימנה את העובדים כמאגר תומכים חשוב למפלגת העבודה המתעוררת ולתהליך השלום בר הקיימא שאליו היא שואפת. מפלגת העבודה זכתה ב-19 מנדטים בבחירות לכנסת השבע עשרה בשנת 2006. במספר מנדטים זה זכתה גם בבחירות 2003, אך בכל זאת היו שני הבדלים. האחד, המספר המוחלט של הקולות היה שונה: בבחירות 2006 קיבלה העבודה בכל זאת 17,183 קולות יותר מבשנת 2003.¹⁷ השני, התפלגות הקולות בין האשכולות החברתיים-כלכליים הייתה שונה: התמיכה במפלגה עלתה בבחירות 2006 הן באשכולות הנמוכים (1-3) שבהם הגיעה עד 3.8% והן באשכולות הבינוניים-נמוכים (4-7) שבהם הגיעה עד 3.7%. נעיר כי באשכול השביעי חלה אמנם ירידה קטנה של 1.6% אך חלה צמיחה בתמיכה באשכולות אלה כאשר מתייחסים אליהם כמקבץ אחד (תרשים 1). עמיר פרץ הצליח אמנם להשיג הישגים, גם אם מוגבלים ביותר, בקרב מעמד העובדים הישראלי, אך בד בבד נטשו המעמדות המבוססים יותר את מפלגת העבודה אגב דחיית סדר היום החברתי שהביא למפלגה. בקרב האשכולות הגבוהים (8-10) התבלטה במיוחד נטישת מפלגת העבודה והגיעה לעד 9.4% בהשוואה לבחירות 2003 (לוח 11).

17 כל תוצאות הבחירות באתר הכנסת:
www.knesset.gov.il/description/heb/heb_mimshal_res.htm

משמאל ל-small?

אף על פי שמאז אמצע שנות החמישים הייתה העבודה מפלגתם של המעמדות המבוססים יותר בחברה הישראלית (גרינברג, 2001), משהניפה את הדגל הסוציאלי-דמוקרטי, רבים מהם עזבו אותה לטובת מפלגת מרכז נאו-ליברלית כמו קדימה (שמיר ואח', 2008: 44).

לוח 11 מגמות הצבעה לפי פילוח לאשכולות חברתיים-כלכליים,
בחירות 2006 בהשוואה לבחירות 2003

מפלגה	העבודה (19)	מרצ (5)	ש"ס (12)	הליכוד (12)	קדימה (29)	גיל (7)
אשכול	שינוי באחוזים					אחוזי הצבעה
1	+2.7	-2	-0.7	-0.7	4.5	0.1
2	+2.2	-0.5	+1.6	-3.1	3.9	0.6
3	+3.8	-1.5	+1.4	-4.9	5.9	0.2
4	+3.7	-1.1	+2.7	-20.5	14.9	3.3
5	+3.6	-0.8	+2.5	-28.1	22.8	5.4
6	+1.8	-1.2	+2.0	-26.8	25.7	7.4
7	-1.6	-1.3	+1.3	-24.5	28.8	9.1
8	-3.3	-2.3	+0.5	-21.0	30.5	9.6
9	-7.5	-3.3	+0.2	-18.9	36.3	7.7
10	-9.4	-2.7	0.0	-17.1	39.0	6.3

בסוגריים מצוין מספר המנדטים שבהם זכתה המפלגה בבחירות אלה.

מקור: נתוני הצבעה: אתר משרד הפנים; www.knesset.gov.il/elections/18/heb/home.aspx; אשכולות חברתיים-כלכליים: CBS, 2001.

מרצ לא נטלה חלק בניסיונותיו של פרץ לאחד את העובדים בישראל עם השמאל הציוני, ובמקום זאת המשיכה לקדם סדר יום המתמקד בשלום עם הפלסטינים.¹⁸ עם זאת תמכה בינתיים גם בביצוע פעולות חד-צדדיות דוגמת המהלך החד-צדדי של שרון לפינוי הצבא והמתיישבים מרצועת עזה ומצפון השומרון. המפלגה

18 בבחירות לראשות מפלגת מרצ בשנת 2004 התחרו ביניהן שתי השקפות עולם: האחת התבטאה ביוזמת ז'נבה של יוסי ביילין והאחרת שיקפה את האג'נדה הסוציאלי-דמוקרטית של רן כהן. כתנועה פוליטית בחרה מרצ בהשקפת העולם של ביילין.

זכתה ב־5 מנדטים בסך הכול, והייתה בכך ירידה נוספת בהשוואה ל־6 המנדטים שבהם זכתה בבחירות הקודמות. לוח 11 מראה כי הנטישה הגדולה ביותר של מרצ באה מקרב האשכולות הגבוהים (8-10): עד 3.3%. בקרב המעמדות הנמוכים (1-3) הייתה הירידה מתונה יותר – עד 2%. הירידה הקטנה ביותר באה מקרב המעמדות הבינוניים־נמוכים (4-7) – עד 1.3% בלבד. הציפייה הייתה שבעקבות התפרקות שינוי ערב הבחירות תוכל מרצ לזכות מחדש בכמה מקולות המצביעים החילוניים־ליברלים. אך בוחרים אלה, אשר התרחקו מעמדותיה היוניות של מרצ (שמיר ואח', 2008: 45), בחרו כנראה להצביע בעבור קדימה, שהבטיחה להמשיך לנהל את הסכסוך באורח חד־צדדי או למפלגת הגמלאים (גיל), כביטוי של מחאה (שם, 52).¹⁹ יתרה מכך, מרצ הוכיחה כאמור שהיא עשויה לתמוך במהלכים חד־צדדיים מול הפלסטינים, ובכך ייתרה את עצמה הלכה למעשה והפכה את קדימה בראשות שרון ליעד המרכזי לבוחרים יוניים.

מספר המנדטים המצרפי של מפלגות השמאל הציוני המשיך להידרדר גם בבחירות 2006 והגיע ל־24 בלבד למפלגת העבודה ולמרצ ביחד. מאמציו של עמיר פרץ לחבר מחדש בין מעמד העובדים בישראל לבין מפלגת העבודה נשאו יכול דל מאוד ואף גרמו לאיבוד ציבור מצביעיה המסורתיים של המפלגה – המעמד הבינוני־גבוה – לטובת קדימה. מרצ, שלא הצטרפה למאמץ הסוציאלי־דמוקרטי של פרץ, המשיכה להיפגע מנטישת מצביעים חילוניים־ליברלים לטובת מפלגות מרכז כמו קדימה וגיל. למרות הפירוש המחודש שהעניק למפלגה עמיר פרץ, המשיכה נוסחת ה"ביטחון, שלום ושגשוג" לאבד מזוהרה ומתוקפה.

האם זהו הסוף? בחירות 2009

בדרך לבחירות 2009 ניסו מפלגות השמאל הציוני לאמץ לעצמן פעם נוספת תדמית חדשה. פרץ, אשר הודח מראשות המפלגה (כעבור שנה וחצי בלבד) וממשרד הביטחון בעקבות הכישלון במלחמת לבנון השנייה (לאחר מעט יותר משנה), הוחלף על ידי אהוד ברק בשני התפקידים ביוני 2007. תכניתו של

19 לניתוח של ההצבעה למפלגת הגמלאים גיל ראו <http://ofakim.org.il/zope/home/he/1138194787/1147681685>

ברק הייתה להשיב את מפלגת העבודה אל מרכז המפה הפוליטית. מאז שחזר למערכת הפוליטית הקפיד ברק להשמיע נימה ביקורתית וסקפטית לגבי סיכויי תהליך השלום עם הפלסטינים. אף על פי שהסתייג ממהלך צבאי בעזה הורה בדצמבר 2008 לצבא להכות בארגון החמאס ולעצור בכוח את שיגור הרקטות לעבר יישובים ישראלים בדרום. המבצע בעזה אמור היה לתקן את הרושם השלילי שנחרת בתודעת הציבור מתפקודו ומהישגיו של הצבא במלחמת לבנון השנייה ואולי גם לשקם את תדמיתה של מפלגת העבודה כמי שיכולה לספק ביטחון. ברק בחר לסלול את דרכה של מפלגת העבודה בחזרה למרכז הזירה הפוליטית במדיניות תקיפה מול הפלסטינים כשר הביטחון וכמפקפק בסיכויי תהליך השלום עמם כחבר הקבינט.

מרצ גם עסקה בחיפוש אחר זהות חדשה לקראת בחירות 2009. במרס 2008 העמידה המפלגה בראשה את חיים (ג'ומס) אורון כמנהיגה החדש במקום יוסי ביילין (שהחליט לפרוש מן החיים הפוליטיים) ויצרה שיתוף פעולה עם תנועת השמאל החדשה. מרצ נראתה חיונית וטעונה מחדש. אך המבצע בעזה טרף את הקלפים מבחינתה של "התנועה החדשה – מרצ" (כינויה כיום של מרצ). מרצ החליטה לתמוך בפעולה צבאית נגד חמאס יומיים לפני שזו בכלל יצאה לדרך: "הגיע הזמן לפעול ללא פשרות וללא שיקולים פוליטיים צרים, ולהגן על תושבי עוטף עזה ושדרות [...] אין ברירה אלא להכות את החמאס באופן ממוקד ולפעול למען הפסקת אש מחודשת".²⁰ אולם, כשבוע לאחר הודעה זו, השיקה מרצ מסע תעמולה שקרא לממשלה להפסיק את האש ולהימנע מהכנסת כוחות קרקע לעזה.²¹ מפלגת העבודה, שבשלב זה כבר נאבקה מול התנועה החדשה – מרצ על קולותיהם של מצביעי מרכז-שמאל, טענה שאנשי מרצ "מזגזגים" בין הימין לבין השמאל.²² זאת לא הייתה הפעם הראשונה שמרצ תמכה במבצע צבאי של "צה"ל בשלביו הראשונים, אך חזרה בה לאחר זמן קצר. גם בשנת 2006, במהלך מלחמת לבנון השנייה, פרסם ביילין, מנהיג המפלגה דאז, בעיתון "הארץ" מאמר שבו טען כי ההתקפות על ביירות ועל עזה לשחרור החיילים החטופים מוצדקות וכי

www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3644213,00.html 20

www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3648222,00.html 21

www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3648351,00.html 22

השמאל הציוני ינהג נכון אם יתמוך בהן (ביילין, 2006). יריב אופנהיימר, המזכיר הכללי של שלום עכשיו, אמר ל"ניו יורק טיימס" באותה עת ש"כרגע אין מחנה שלום אמתי בישראל [...] אנחנו תנועת שמאל ציונית ואנחנו מאמינים שישיראל יש זכות לגיטימית להגן על עצמה" (Erlanger, 2006). רק אחרי שיראל ספגה ביקורת בינלאומית חריפה על ההתקפות הלא מידתיות על ביירות ועל עזה דרשו מרצ ושלום עכשיו מהממשלה להמיר את הכלים הצבאיים במהלכים דיפלומטיים כדי להשיג את מטרתיה המדיניות. קריסת תהליך השלום עם הפלסטינים ופניית דעת הקהל הישראלית ימינה פגעו אמנם בסיכוייה האלקטורליים של מרצ, אך גם המפלגה עצמה תרמה רבות לאיבוד זהותה כמפלגת השלום של ישראל. תמיכתה במבצעים צבאיים גרמה לנטישת תומכיה היוניים המסורתיים (למשל ציפר, 2009; הארץ, 2009.5.2).

לוח 12 מגמות הצבעה לפי פילוח לאשכולות חברתיים-כלכליים,
בחירות 2009 בהשוואה לבחירות 2006

מפלגה	העבודה (13)	מרצ (3)	ש"ס (11)	הליכוד (27)	קדימה (28)
אשכול	שינוי באחוזים				
1	-6.7	-0.1	+3.6	+1.2	-2.5
2	-5.0	-1.0	0.0	+1.1	-2.1
3	-6.6	-1.3	+0.2	+3.3	-2.0
4	-5.8	-0.2	-1.6	+13.8	-2.2
5	-6.8	-0.4	-2.5	+16.9	-1.2
6	-5.5	-0.6	-2.1	+15.8	-0.1
7	-4.2	-0.8	-1.2	+14.7	+0.7
8	-3.7	-1.2	-0.9	+12.8	+4.3
9	-2.1	-1.8	-0.6	+12.1	+4.0
10	-2.4	-0.8	-0.1	+12.2	-0.8

בסוגריים מצוין מספר המנדטים שבהם זכתה המפלגה בבחירות אלה.

מקור: נתוני הצבעה: אתר משרד הפנים; www.knesset.gov.il/elections/18/heb/home.aspx; אשכולות חברתיים-כלכליים: CBS, 2001.

תוצאות בחירות 2009 הביאו אפוא את מפלגות השמאל הציוני אל השפל הגדול ביותר בתולדותיהן. מפלגת העבודה השיגה 13 מנדטים בסך הכול. בהשוואה לבחירות 2006 הייתה הירידה בתמיכה בעבודה באשכולות 1-3 ובאשכולות 4-7 זהה כמעט: עד 6.7% ו-6.8% בהתאמה (לוח 12). הירידה בתמיכה בקרב האשכולות הגבוהים (8-10) הייתה מתונה יותר בהשוואה למקבצי האשכולות האחרים: עד 3.7%. הסיבה לכך הייתה שההצבעה בעבור מפלגת העבודה באשכולות אלו הייתה נמוכה ממילא כבר בבחירות הקודמות בגלל נטישת המעמדות המבוססים את מפלגת העבודה בראשות פרץ לטובת קדימה. נתון זה מוכיח שמפלגת העבודה בראשות ברק כשלה בהחזרת מצביעים אלה הביתה. אבדן האופציה הסוציאל-דמוקרטית משמאל לא הביא קולות נוספים לש"ס, שאיבדה קולות בקרב האשכולות הבינוניים-נמוכים, אלא גרם למצביעים מאשכולות אלה לשוב לנתניהו ולליכוד אחרי שנטשו את המפלגה בבחירות 2006 בעקבות כהונתו של נתניהו כשר האוצר בשנים 2003-2005 (Ben-Porat and Yuval, 2007). נראה כי נתניהו למד את הלקח: מיד אחרי שמונה לראש הממשלה הסכים לעסקת חבילה (בשיתוף ההסתדרות וארגוני התעשיינים) שביטלה כמה גזרות חברתיות שתכנן לכלול בתקציב הרו-שנתי לשנים 2009-2010.²³

התנועה החדשה – מרצ זכתה ב-3 מושבים בלבד בכנסת השמונה עשרה, ובכך איבדה 2 מושבים בהשוואה לכנסת הקודמת. לוח 12 מראה שבאשכולות 1-3 הייתה הירידה בתמיכה במרצ עד 1.3%, בעוד שבאשכולות 4-7 הייתה הירידה מזערית אפילו יותר: עד 0.8% בסך הכול. ירידה תלולה מעט יותר נרשמה בקרב האשכולות הגבוהים: עד 1.8%. כמו בשנת 2006 גם בבחירות 2009 המשיכה מרצ לאבד מכוחה בקרב הליברלים המבוססים: הנוטים יותר למרכז תמכו כנראה בקדימה בראשות ציפי לבני, האישה הראשונה שהתמודדה על ראשות הממשלה מאז גולדה מאיר. לבני התחייבה, במילים לפחות, לפתרון שתי המדינות אך בד בבד תמכה נחרצות בפעולה הצבאית נגד חמאס ובסגר על עזה. מצביעי מרצ שנטו יותר לשמאל עברו קרוב לוודאי לתמוך בחד"ש, המפלגה היהודית-ערבית, שהפכה יעד אלקטורלי למתנגדים למלחמה מראשיתה, יעד שסיפק גם מענה לסוגיות דוגמת איכות הסביבה.

סיכום

מטרת המאמר הייתה להסביר מה אירע למפלגות השמאל הציוני – מפלגת העבודה ומרצ – שצנחו משיא בן 56 מנדטים בשנת 1992 לשפל של 16 מנדטים בשנת 2009. אף שאפשר לייחס חלק משקיעת מפלגת העבודה גם לשינויים שחלו בשיטת הבחירות בישראל שפגעו בשתי המפלגות הגדולות, טענתנו היא שהיו כמה התפתחויות הקשורות ישירות למפלגות השמאל הציוני ולתומכים שאיבדו בדרך. נוסחת ה"ביטחון, שלום ושגשוג", אשר אפשרה את הניצחון הגדול של מפלגת העבודה בשנת 1992 ואת הישגן המרשים, קסמה לא רק למעמדות המבוססים – קהל היעד הטבעי שלה – אלא גם למגזרים אחרים בחברה הישראלית שייחלו לשינוי. למרות זאת היה כוח המשיכה של נוסחה זו רחוק מהגמוניה הן מבחינת היקף השפעתה והן מבחינת מחויבות התמיכה בה. לפיכך הלך הרוח של הציבור המתנגד לתהליך השלום, שהתחזק בהדרגה בגלל חששות ביטחוניים ובגלל תסכולים כלכליים, הביא לנטישת מצביעים בשנת 1996. עם קריסת תהליך השלום בשנת 2000 מצאו לעצמם מצביעים נוספים, בעיקר מן המעמד הבינוני-גבוה, בית פוליטי אחר באחת ממפלגות המרכז שצצו בתקופה זו.

המאמר מראה שמצביעים מן המעמד הבינוני-גבוה, שבאופן מסורתי היו מקור כוחן הפוליטי של מפלגות השמאל הציוני, נטשו אותן במהלך שני העשורים האחרונים. השוואת נתוני ההצבעה בשנת 1992 לאלה של 2009 מלמדת כי נטישת מפלגת העבודה מאפיינת בעיקר את האשכולות הגבוהים (8-10): עד 30.7% מעמד זה נטש את מפלגות השמאל הציוני כיוון שנוסחת ה"ביטחון, שלום ושגשוג" שמשכה אותו אל מפלגות אלה לא הייתה רלוונטית עוד בעבורו. חלקו התיימש מן הסיכוי להשיג שלום בשלב מוקדם, ולכן נטש את העבודה ואת מרצ בבחירות 1996 ו-1999 לטובת מפלגות מרכז דוגמת הדרך השלישית, מפלגת המרכז ושינוי. ניצחונו של ברק במרוץ לראשות הממשלה בשנת 1999 לא שינה מגמה זו.

שאר המעמד הבינוני, כמו רובה המכריע של החברה הישראלית, נואש מתהליך השלום עם פרוץ האינתיפאדה השנייה בשנת 2000. השמאל הציוני, שהמשיך לדבוק בשאיפה לפתור את הסכסוך הישראלי-פלסטיני בבחירות 2003, "נענש" על ידי כל אותם מצביעים שפנו אל מרכז המפה הפוליטית ולימינה. הללו הצביעו בעבור הליכוד בראשות שרון ושינוי שסברו ש"שלום" הוא ניהול הסכסוך

ולא בהכרח יישובו. תרמו למגמה זו גם הבטחותיהם של מנהיגים אלה לקדם רפורמות נאו-ליברליות בלא קשר לתהליך השלום. לעומת זאת, מפלגת העבודה בראשות פרץ אימצה סדר יום סוציאלי-דמוקרטי בבחירות 2006 ובכך נפגעה מנטישתם של בוחריה המבוססים יותר שדבקו ברפורמות נאו-ליברליות ולכן הצביעו בעבור קדימה. בינתיים היטשטשה תדמיתה של מרצ כמפלגת השלום של ישראל בשל תמיכתה במהלכים מדיניים חד-צדדיים ובמבצעים צבאיים. השמאל הציוני ניסה "לשבור" למרכז בבחירות 2009, אך קדימה כבר ניצבה שם בהציגה משנה סדורה: מצד אחד מחויבות לתהליך שלום עם הפלסטינים ומצד אחר הבעת נכונות להפעיל יד ברזל נגדם. כך יכלה קדימה להציג את מפלגת העבודה ואת מרצ כמפלגות שאבד עליהן כלח.

נוסחת ה"ביטחון, שלום ושגשוג" לא החזיקה אפוא מעמד לאורך זמן. מצביעים בני המעמד הבינוני שהתפכחו מתהליך השלום הפנו את תמיכתם למפלגות שהבטיחו ביטחון ויציבות ולא פתרון הסכסוך. מפלגות מרכז, אשר הצליחו להתיק "שגשוג" מ"שלום" או שעלה בידיהן לקדם משנה חילונית – משכו מצביעים רבים עוד יותר ממפלגות השמאל הציוני ורדדרו אותן לשפל חסר התקדים של בחירות 2009. מפלגות השמאל הציוני צריכות למצוא בסיס אלקטורלי רחב דיו כדי להיפך שוב לאלטרנטיבה שלטונית במדינת ישראל.

מקורות

- אדליסט, רן, ואילן כפיר, 2002. אהוד ברק ומלחמתו בשדים, אור יהודה: זמורה ביתן.
ביילין, יוסי, 2006. "מבחנו של השמאל הציוני", הארץ, 8.06.08.
בן, אלוף, 2006. "כך נולדה תוכנית ההתנתקות", הארץ, 30.12.06.
ברנע, נחום, 1996. "פרס נתן, ביבי לקח", ידיעות אחרונות, 31.5.96.
גיתלמן, צבי, וקן גולדסטיין, 2001. "המהפכה ה'רוסית' בפוליטיקה הישראלית", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), הבחירות בישראל – 1999, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 203–232.
ג'מאל, אמל, 2002. "הימנעות כהשתתפות: על תעוועי הפוליטיקה הערבית בישראל", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), הבחירות בישראל – 2001, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 57–100.

גרינברג, לב לואיס, 2001. "מפא"י בין המוקרטיזציה לליברליזציה: על תוקפה של הדיכטומיה מדינה/חברה אזרחית", בתוך: עדי אופיר ויואב פלד (עורכים), **ישראל: מחברה מגויסת לחברה אזרחית**, תל אביב וירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר בירושלים, עמ' 244-262.

דרון, גדעון, 2001. "כיצד ניצחה מפלגת העבודה במרוץ לראשות הממשלה, והפסידה בבחירות לכנסת ה-15", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 1999**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 255-283.

הארץ, 2009. "אין טעם להצביע מרצ" (מאמר מערכת), **הארץ**, 5.2.2009.

חזן, ראובן, 1999. "ההשלכות האלקטוריאליות של הרפורמה הפוליטית: החיפוש אחר המרכז במערכת המפלגתית בישראל", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 1996**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 203-233.

ינאי, נתן, 2001. "הופעת מפלגת המרכז בבחירות 1999: בחינה מערכתית והשוואתית", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 1999**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 135-173.

מדד השלום, נובמבר 2002. תל אביב: מרכז תמי שטיינמן לחקר השלום באוניברסיטת תל אביב.

מדד השלום, ינואר 2001. תל אביב: מרכז תמי שטיינמן לחקר השלום באוניברסיטת תל אביב.

מדד השלום, יוני 1996. תל אביב: מרכז תמי שטיינמן לחקר השלום באוניברסיטת תל אביב. פלד, יואב, וגרשון שפיר, 2005. **מיהו ישראלי: הדינמיקה של אזרחות מורכבת**, רמת אביב: ההוצאה לאור של אוניברסיטת תל אביב.

פרס, שמעון (עם אריה נאור), 1996. **המזרח התיכון החדש: מסגרת ותהליכים לעידן השלום**, בני ברק: סטימצקי.

ציפר, בני, 2009. "אני עם מרצ גמרת", **הארץ**, 1.1.2009.

צפדיה, ארז, ואורן יפתחאל, 2004. "מדינה, מרחב והון: מהגרים בישראל וריבוד חברתי-מרחבי", בתוך: דני פילק ואורי רם (עורכים), **שלטון ההון: החברה הישראלית בעידן הגלובלי**, תל אביב וירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר בירושלים, עמ' 197-222.

רבינוביץ, דן, וח'אולה אבו-בקר, 2002. **הדור הזקוף: הפלסטינים אזרחי ישראל כיום**, תל אביב: כתר.

רוחאנא, נדים, נביל סאלח, ונימר סולטאני, 2004. "לא משפיעים אך מצביעים: על הצבעת המיעוט הפלסטיני בבחירות לכנסת השש עשרה", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2003**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 311-349.

שלו, מיכאל, וגל לוי, 2004. "המנצחים והמפסידים של 2003: אידיאולוגיה, מבנה חברתי ושינוי פוליטי", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), *הבחירות בישראל – 2003*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 247–276.

שמיר, מיכל, רפאל ונטורה, אשר אריאן, ואורית קדר, 2008. "קדימה במערכת מפלגתית מתרופפת", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), *הבחירות בישראל – 2006*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 25–61.

Agha, Hussein, and Robert Malley, 2001. "Camp David: The Tragedy of Errors", *The New York Review of Books* 48 (13), Online (Accessed 17.10.2009).

Anderson, John Ward, 2002. "Labor Party in Israel Elects Dove; New Leader Favors Pullback and Talks", *Washington Post*, 20.11.2002 (Retrieved from Lexis-Nexis on 18.7.2009).

Arian, Asher, and Michal Shamir (eds.), 1995. "Two Reversals: Why 1992 Was Not 1977", *The Elections in Israel – 1992*, Albany, NY: State University of New York Press, pp. 17–55.

BBC, 2005. "Profile: Amir Peretz", 13.11.2005, Online (Accessed 15.7.2009).

Ben-Porat, Guy, 2005a. "Between Power and Hegemony: Business Communities in Peace Processes", *Review of International Studies* 31: 325–348.

—, 2005b. "A New Middle East? Globalization, Peace and the 'Double Movement'", *International Relations* 19 (1): 39–62.

Ben-Porat, Guy, and Fany Yuval, 2007. "Israeli Neo-Conservatism: Rise and Fall?", *Israel Studies Forum* 22 (1): 3–25.

Bennet, James, 2003. "Labor Says It Won't Join a Sharon 'Unity' Cabinet", *New York Times*, 15.1.2003 (Retrieved from Lexis-Nexis on 18.7.2009).

CBS: Israel Central Bureau of Statistics, 2001. *Israel 2000: Social Report*, Jerusalem: CBS.

Erlanger, Steven, 2006. "Left or Right, Israelis Are Pro-War", *New York Times*, 9.8.2006 (Retrieved from Lexis-Nexis on 20.7.2009).

Fein, Aharon, 1995. "Voting Trends of Recent Immigrants from the Former Soviet Union", in: Asher Arian and Michal Shamir (eds.), *The Elections in Israel – 1992*, Albany, NY: State University of New York Press, pp. 161–172.

- Hermann, Tamar, 1998. "Israeli Perceptions and the Oslo Process", *Peace Review* 10 (4): 647–654.
- Maoz, Zeev, 2006. *Defending the Holy Land: A Critical Analysis of Israel's Security and Foreign Policy*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Peled, Yoav, and Gershon Shafir, 1996. "The Roots of Peacemaking: The Dynamics of Citizenship in Israel, 1948–1993", *International Journal of Middle East Studies* 28 (3): 391–413.
- Shalev, Michael, with Sigal Kis, 2002. "Social Cleavages among Non-Arab Voters: A New Analysis," in: Asher Arian and Michal Shamir (eds.), *The Elections in Israel – 1999*, Albany, NY: State University of New York Press, pp. 67–97.
- Shamir, Michal, and Asher Arian, 1999. "Collective Identity and Electoral Competition in Israel," *American Political Science Review* 93 (2): 265–277.
- Shamir, Michal, and Tammy Sagiv-Schifter, 2006. "Conflict, Identity, and Tolerance: Israel in the Al-Aqsa Intifada", *Political Psychology* 27 (4): 569–595.
- Yiftachel, Oren, 1997. "Israeli Society and Jewish-Palestinian Reconciliation: 'Ethnocracy' and Its Territorial Contradictions", *Middle East Journal* 51 (4): 505–519.